

Судоустрій; прокуратура та адвокатура

УДК 347.965

Давиденко Світлана Василівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінальної юстиції*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Давыденко Светлана Васильевна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовной юстиции*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Davydenko Svitlana

Juris Doctor, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8458-3845

**ПРАВО АДВОКАТА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У
ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
ПРАВО АДВОКАТА НА СВОБОДУ ВЫРАЖЕНИЯ МНЕНИЯ В
ПРАКТИКЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДУ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА
THE LAWYER'S RIGHT TO FREEDOM OF EXPRESSION IN THE
PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Анотація. У статті розглянуті окремі питання нормативної регламентації права адвокатів на свободу вираження поглядів у кореляції з правом на повагу до приватного життя в контексті потенційної гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту прав і свобод людини, що свідчить про актуальність даного дослідження.

У представленій науковій роботі детально проаналізовані положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, релевантні міжнародні документи, а також прецедентна практика Європейського суду з прав людини із заданої тематики.

На підставі ґрунтовного вивчення чинного законодавства України та існуючої судової практики з'ясовано виняткову роль адвокатів та їх професійних об'єднань у здійсненні правосуддя. Інтегральною частиною статті є загальна характеристика прав і обов'язків адвокатів, гарантій їх діяльності, при цьому помітний акцент зроблено на конституційному праві особи на свободу вираження поглядів у різних сферах життєдіяльності та специфічному алгоритмі його реалізації.

В ході наукового дослідження неодноразово наголошується на необхідності неухильного дотримання чітко визначеної законом особливої процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги адвоката України та правил адвокатської етики.

Сформульовані у статті пропозиції спрямовані на подальше вдосконалення окреслених положень діючого тематично орієнтованого законодавства України в частині нормативного регулювання конвенційних прав представників адвокатської спільноти на свободу вираження поглядів та повагу до приватного життя при виконанні ними професійних обов'язків у різних категоріях судочинства. Надані обґрунтовані рекомендації щодо оптимального застосування окремих приписів національного законодавства, які свідчать про практичне значення результатів проведеного дослідження.

Ключові слова: *адвокат, право на свободу вираження поглядів, Європейський суд з прав людини.*

Аннотация. В статье рассмотрены отдельные вопросы нормативной регламентации права адвокатов на свободу выражения мнений в корреляции с правом на уважение частной жизни в контексте потенциальной гармонизации отечественного законодательства с европейскими стандартами в сфере защиты прав и свобод человека, что свидетельствует об актуальности данного исследования.

В представленной научной работе подробно проанализированы положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, релевантные международные документы, а также прецедентная практика Европейского суда по правам человека по заданной тематике.

На основании детального изучения действующего законодательства Украины и существующей судебной практики установлена исключительная роль адвокатов и их профессиональных объединений в осуществлении правосудия. Интегральной частью статьи является общая характеристика прав и обязанностей адвокатов, гарантий их деятельности, при этом заметный акцент сделан на конституционном праве лица на свободу выражения взглядов в различных сферах жизнедеятельности и специфическом алгоритме его реализации.

В ходе научного исследования неоднократно отмечается необходимость неукоснительного соблюдения четко определенной законом особенной процедуры привлечения адвоката к дисциплинарной ответственности за нарушение присяги адвоката Украины и правил адвокатской этики.

Сформулированные в статье предложения направлены на дальнейшее усовершенствование конкретных положений действующего тематически ориентированного законодательства Украины в части нормативного регулирования конвенционных прав представителей адвокатского сообщества на свободу выражения мнений и уважение к частной жизни при исполнении ими профессиональных обязанностей в

разных категориях судопроизводства. Представлены обоснованные рекомендации по оптимальному применению отдельных предписаний национального законодательства, свидетельствующие о практическом значении результатов проведенного исследования.

Ключевые слова: *адвокат, право на свободу выражения мнения, Европейский суд по правам человека.*

Summary. *The article considers some issues of normative regulation of lawyers' right to freedom of expression in correlation with the right to respect for private life in the context of potential harmonization of domestic legislation with European standards in the field of human rights and freedoms, which indicates the relevance of this study.*

The presented scientific work analyzes in detail the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, relevant international documents, as well as the case law of the European Court of Human Rights on this topic. Based on a thorough study of the current legislation of Ukraine and existing case law, the exceptional role of lawyers and their professional associations in the administration of justice has been clarified. An integral part of the article is a general description of the rights and responsibilities of lawyers, guarantees of their activities, with a strong emphasis on the constitutional right of a person to freedom of expression in various spheres of life and a specific algorithm for its implementation.

In the course of scientific research, the need to strictly follow the special procedure for bringing a lawyer to disciplinary responsibility for violating the oath of a lawyer of Ukraine and the rules of lawyer's ethics has been repeatedly emphasized.

The proposals formulated in the article are aimed at further improving the outlined provisions of the current thematic legislation of Ukraine in terms of regulation of the convention rights of members of the legal community to freedom

of expression and respect for privacy in their professional duties in various categories of justice. Substantiated recommendations are provided on the optimal application of certain provisions of national legislation, which indicate the practical significance of the results of the study.

Key words: *lawyer, right to freedom of expression, European Court of Human Rights.*

Постановка проблеми. Відповідно до норм ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Утім, здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, а також для: - охорони здоров'я населення; - захисту репутації або прав інших людей; - запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; - підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1].

З огляду на тематику даного наукового дослідження, не можна оминати увагою зміст присяги адвоката України, в якій він урочисто присягає у своїй адвокатській діяльності: (1) дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики; (2) чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу згідно з Конституцією України і законами України; (3) з високою відповідальністю виконувати покладені на нього обов'язки; (4) бути вірним присязі» (ст. 11 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року). Таким чином, присяга розглядається нормотворцем як церемоніальна процедура, яка має не тільки і не стільки обрядний характер, скільки правове значення, адже саме з прийняттям присяги закон пов'язує взяття на себе особою, призначеною на

певну посаду, конкретних зобов'язань щодо належного виконання своїх професійних обов'язків. До того ж порушення прийнятої присяги має наслідком притягнення особи до дисциплінарної відповідальності.

Зокрема, під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики (п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). У свою чергу, підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку – порушення: - присяги адвоката України; - правил адвокатської етики (п.п. 2 і 3 ч. 2 ст. 34 даного Закону). При цьому накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі порушення ним присяги адвоката України (п. 1 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [2].

Продовжуючи міркування у заданому напрямі, нагадаємо, що серед основних принципів адвокатської етики виокремлено таку засаду як незалежність і свобода адвоката у здійсненні ним адвокатської діяльності.

Її зміст полягає у тому, що специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання професійної правничої допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема, з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів. З метою дотримання названої засади у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав, гарантій

адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнта, що є для нього пріоритетним (ч. ч. 1 і 2 ст. 6 Правил адвокатської етики) [3].

Значущий вплив на послідовне вдосконалення якості нормативного забезпечення та практику реалізації прав адвокатів у різних видах судочинства мають релевантні міжнародні документи.

Так, Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів (ухвалена 25 жовтня 2000 року) містить базові положення про те, що, в першу чергу, Комітет Міністрів: (1) підкреслює засадничу роль, яку адвокати і професійні об'єднання адвокатів відіграють у забезпеченні захисту прав людини і основних свобод; (2) бажає просувати свободу професійної діяльності адвокатів для захисту верховенства права, оскільки вони безпосередньо залучаються до механізму, виконуючи функцію відстоювання особистих свобод; (3) усвідомлює потребу в справедливій системі відправлення правосуддя, яка гарантує незалежність адвокатів при виконанні професійних обов'язків без будь-яких неналежних обмежень, впливу, стимулювання, тиску, погроз чи втручань, прямих або опосередкованих, з будь-якого боку чи з будь-якої причини; (4) рекомендує урядам держав-членів вжити або посилити, в залежності від обставин, всі заходи, які вони вважають необхідними для реалізації викладених нижче принципів.

Наприклад, змістове наповнення Принципу I «Загальні принципи свободи професійної діяльності адвокатів» орієнтоване на те, що: (а) слід уживати всіх необхідних заходів для забезпечення поваги до професії адвоката, її захисту та сприяння її свободі, без дискримінації та неналежного втручання влади чи широкого загалу, зокрема, в світлі відповідних положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; (б) у адвокатів має бути свобода переконань, вираження поглядів, пересування, об'єднання та зібрань; вони мають бути наділені правом брати участь у публічних дискусіях з питань, які стосуються права і відправлення

правосуддя, та пропонувати реформи законодавства; (в) адвокати не повинні страждати або опинятися під загрозою санкцій чи тиску, якщо вони діють у відповідності зі своїми професійними стандартами.

Дотримання Принципу III «Роль і обов'язки адвокатів» передбачає те, що, по-перше, адвокатським асоціаціям (іншим професійним об'єднанням адвокатів) належить розробити професійні стандарти і кодекси поведінки та забезпечити, щоб при захисті законних прав та інтересів своїх клієнтів адвокати були зобов'язані діяти незалежно, сумлінно і справедливо. По-друге, адвокати повинні зберігати професійну таємницю відповідно до національних законів, підзаконних актів і професійних стандартів. Будь-яке порушення таємниці без згоди клієнта має підлягати належним санкціям [4].

Згідно з Основними положеннями про роль адвокатів (прийнятими на VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинам та поведженню із правопорушниками, Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року) Уряди повинні нормативно закріпити та забезпечити дієві гарантії діяльності адвокатів, а саме: (а) можливість здійснювати їх професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання турбот й недоречного втручання; (б) можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта як у своїй країні, так і за кордоном; (в) виключення можливості піддавати покаранню або погрожувати його застосуванням та можливості кримінального обвинувачення, адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, здійснювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм (п. 16). Адвокати, як і інші громадяни, мають право на вільне висловлювання, віросповідання, об'єднання в асоціації та організації. Зокрема, вони мають право брати участь у публічних дискусіях з питань права, здійснення правосуддя, забезпечення і захисту прав людини, а також право приєднуватися або створювати місцеві національні і міжнародні організації та відвідувати їх збори без побоювання обмеження професійної діяльності з причин їх законних дій або членства в організації, дозволеній

законом. При реалізації цих прав адвокати повинні керуватися законом і визнаними професійними стандартами та етичними правилами (п. 23) [5].

У зв'язку з продекларованим, актуалізується питання оптимізації нормативного регулювання та практики використання адвокатами права на свободу вираження поглядів у процедурах здійснення судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окресленій проблематиці законодавчої регламентації прав представників адвокатської спільноти на свободу вираження поглядів та повагу до приватного життя присвячена окрема низка праць вітчизняних учених, серед останніх з них – роботи В. Малиновської [6] й О. Яновської [7]. Незважаючи на те, що отримані наукові здобутки відомих правознавців стали вагомим внеском у розвиток сучасної доктрини та підґрунтям формування новітньої правозастосовної практики у цій сфері діяльності, деякі питання наразі мають дискусійний характер, а їх правильне вирішення – як теоретичне, так і прикладне значення.

Формулювання цілей статті. З урахуванням сказаного, ґрунтовне дослідження особливостей реалізації та захисту конвенційних прав адвокатів крізь призму доцільних правових позицій Європейського суду з прав людини як міжнародної судової інституції є метою даної презентації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) «кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. ... Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту

репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [8]. В означеному контексті надзвичайний інтерес представляє тематичний аналіз рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) у справі «Багіров проти Азербайджану» (Bagirov v. Azerbaijan) (Заяви № 81024/12 та 28198/15) від 25 червня 2020 року [9].

Так, заявник скаржився на те, що його право на свободу вираження поглядів, згідно зі статтею 10 Конвенції, було порушено тим, що він був відсторонений від юридичної практики строком на один рік і згодом позбавлений права на зайняття адвокатською діяльністю через його заяви про поліцейську жорстокість та критику функціонування судової системи в країні. Тому ЄСПЛ, констатувавши відсутність між сторонами суперечок з приводу того, що відсторонення заявника від юридичної практики на один рік є втручанням у здійснення його права на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 10 Конвенції, разом з тим, має встановити, чи було в описаній у матеріалах справи ситуації таке втручання виправданим.

З огляду на це, Європейський суд з прав людини відзначає, що втручання буде визнано порушенням ст. 10 Конвенції, якщо воно не було «встановлене законом», не переслідувало одну або декілька законних цілей (згідно з частиною 2) і не було «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення цих цілей. Більше того, здійснюючи свою «наглядову» юрисдикцію, Суд повинен розглядати оскаржуване втручання у світлі справи в цілому, включаючи зміст спірних зауважень та контекст, у якому їх зробив заявник, пам'ятаючи про особливий статус адвокатів у здійсненні правосуддя в якості посередників між громадськістю та судами.

У свою чергу, вираз «встановлене законом» вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав під собою правову основу у національному законодавстві, а і стосується якості відповідного закону, який має бути доступним зацікавленій особі і передбачуваним в розрізі наслідків його

застосування. У зв'язку з цим Суд повторює, що норму не можна розглядати як «закон» у розумінні частини 2 статті 10 Конвенції, якщо вона не сформульована з достатньою точністю, щоб особа могла регулювати свою поведінку; він чи вона повинні мати можливість, якщо це необхідно, за допомогою відповідної поради, передбачити, наскільки це обґрунтовано за певних обставин, наслідки, які може спричинити така дія. Втім, означені наслідки не повинні бути передбачувані з абсолютною точністю. Хоча визначеність бажана, вона може потягнути за собою відсутність достатньої гнучкості, у той час як закон повинен бути в змозі «йти в ногу» з мінливими обставинами. Відповідно, багато законів неминуче викладені в термінах, які в більшій чи меншій мірі є розмитими (невизначеними), тлумачення та застосування яких є питаннями практики (п.п. 53-54) [9].

Досліджуючи обставини даної справи, ЄСПЛ зазначив, що, хоча Уряд Азербайджану посилався на статтю 22 (І) Закону (регламентує випадки, коли адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності) як на правову основу для відсторонення заявника від юридичної практики, заявник стверджував, що втручання, про яке йдеться, не було передбачене законом, спираючись на два аргументи: по-перше, він не порушив жодної норми Закону, оскільки не розголошував інформацію, що охоплюється адвокатською таємницею, і, по-друге, Закон не відповідав вимогам якості закону, адже передбачаючи цілий спектр дисциплінарних санкцій для адвокатів, не визначав, за яких обставин ці санкції слід застосовувати. Отже, виходячи з формулювань нормативних положень Закону, першою умовою накладення будь-якого дисциплінарного стягнення на адвоката є наявність одного з вказаних у названому законодавчому акті випадків, коли адвокат може бути підданий дисциплінарній відповідальності.

В аналізованій справі заявника було притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі порушення приписів національного Закону, а саме, за порушення адвокатської таємниці (*vəkil sirri*).

У наведеному аспекті Суд зауважує, що в даній справі заявника було притягнуто до дисциплінарної відповідальності не за порушення таємниці судового розслідування, коментуючи або розголошуючи будь-який документ, що стосується процесу, а за підтвердження публічно висловленої позиції матері імовірної жертви по відношенню до обставин смерті її сина, за відсутності будь-якої скарги матері щодо дій заявника. У зв'язку з цим Суд зазначає, що, згідно зі статтею 17 (I) Закону, інформація, отримана адвокатом, а також поради та відомості, надані адвокатом при здійсненні його професійної діяльності, підпадають під адвокатську таємницю. З формулювання цієї статті не випливає, що використання інформації, наявної у відкритому доступі, належить до категорії «адвокатська таємниця».

Навпаки, формулювання вказаного нормативу чітко вказує на те, що інформація, яка відноситься до адвокатської таємниці, має бути отримана адвокатом при здійсненні його професійної діяльності. У представленій справі, як видно з її матеріалів, сторони не оспорюють даний факт, адже твердження про смерть сина у відділку поліції внаслідок тортур було оприлюднено матір'ю, а заявник лише повторив його пізніше. В будь-якому випадку адвокат-заявник не міг отримати інформацію, про яку йдеться, у зв'язку із здійсненням своєї професійної діяльності, оскільки йому було доручено представляти матір у провадженні щодо смерті її сина тільки згодом (п. 59). До того ж Суд не бачить жодного положення національного законодавства, яке б перешкоджало адвокату публічно закликати до мирних протестів проти жорстокості поліції з метою запобігання насильству [9].

Відтак, не замінюючи власним тлумаченням інтерпретацію, надану національними органами влади, за презентованих обставин Суд не може не зробити висновок, що втручання, про яке йдеться, не було «встановлене законом» у розумінні частини 2 статті 10 Конвенції (п. 61). З огляду на сказане, ЄСПЛ постановив, що беззаперечно мало місце порушення статті

10 Конвенції стосовно заборони заявникові займатися адвокатською діяльністю (відсторонення від юридичної практики) строком на один рік [9].

Розглядаючи скаргу заявника щодо позбавлення його права на заняття адвокатською діяльністю, ЄСПЛ має сформулювати однозначні відповіді на наступні питання: - чи мало місце втручання? - чи було втручання виправданим? - чи встановлене таке втручання законом? Зважаючи на змістове наповнення поставлених запитань, Суд відзначає, що: по-перше, «для сторін безперечним є те, що позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю було втручанням у здійснення його права на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 10 Конвенції»; по-друге, таке втручання буде порушенням статті 10 Конвенції, якщо воно не було «встановлене законом», переслідувало одну чи кілька законних цілей згідно з частиною 2 названої статті та не було «необхідним в демократичному суспільстві» для досягнення цих цілей (характеризуючи останній структурний елемент, відмітимо, що тут діють загальні принципи, визначені в прецедентах ЄСПЛ, які аналогічно стосуються цієї ситуації) (п.п. 70-72). Досліджуючи матеріали даної справи, Суд зауважив, що наявне втручання спрямоване на захист судді суду першої інстанції від заяви заявника і, отже, переслідувало законну мету «підтримання авторитету судової влади» у значенні частини 2 статті 10 Конвенції (п. 75) [9].

Стосовно регулювання юридичної професії, Суд вважає за необхідне повторити, що належне функціонування судів було б неможливим без відносин, що ґрунтуються на увазі та взаємоповазі між різними сторонами правосуддя, на першому плані серед яких стоять судді та адвокати (див. *Bono v. France*, № 29024/11, п. 51, 15 грудня 2015 року та *Ottan v. France*, № 41841/12, п. 72, 19 квітня 2018 року). Специфічний статус адвокатів забезпечує їм центральне місце у процедурі здійснення правосуддя в якості посередників між громадськістю та судами. Ця особлива роль адвокатів, як незалежних професіоналів при здійсненні правосуддя, тягне за собою

встановлення низки обов'язків, зокрема в тому, що стосується їхньої поведінки. Хоча адвокати підлягають певним обмеженням, пов'язаним з їх професійною поведінкою, яка має бути обачною, чесною і гідною, вони також користуються винятковими правами і привілеями, що можуть варіюватися в різних юрисдикціях, але серед яких зазвичай є необхідна частка терпимості до доводів, що використовуються в суді. Крім того, професійні асоціації юристів відіграють фундаментальну роль у забезпеченні захисту прав людини і тому повинні мати можливість діяти незалежно, а повага до колег по професії та саморегулювання юридичної професії є першорядними (див., наприклад, *Namazov v. Azerbaijan*, № 74354/13, п. 46, 30 січня 2020 р.). Незважаючи на те, що сторони, безумовно, мають право коментувати процес здійснення правосуддя з метою захисту своїх прав, їх критика не повинна перевищувати певних меж. Зокрема, варто достатньо чітко розрізняти критику й образу. Якщо єдиний намір будь-якої форми вираження поглядів полягає в тому, щоб образити суд або членів суду, відповідна санкція не означала б порушення ст. 10 Конвенції (п. 78).

Контекстно підкреслимо, що в даній справі оскаржувана заява була не лише загальною критикою функціонування судової системи в Азербайджані, а й безпосередньо стосувалася судді суду першої інстанції, який вже засідав як суддя під час розгляду справи пана Ільгара Маммадова. Так, ЄСПЛ погодився з тим, що зауваження стосовно звинувачення судді у недостатній спроможності обіймати цю посаду (адвокат у вказаний спосіб поставив під сумнів його професійну компетентність), представляли собою відсутність поваги до судді і могли бути образливими. Тим не менш, вкрай важливо з'ясувати, чи забезпечувала санкція, накладена на заявника національними судами, справедливий баланс між необхідністю захисту авторитету судової влади та права заявника на свободу вираження поглядів (див. *Čeferin v. Slovenia*, № 40975/08, п. 47, 16 січня 2018 року) (п. 79).

Разом із тим, Суд вважає, що національні суди не врахували низку аспектів, які повинні були бути враховані при оцінці зауважень заявника. Зокрема, вони не брали до уваги той факт, що заявник зробив заяву в залі суду під час кримінального провадження як адвокат свого клієнта. Отже, висловлені зауваження обмежувалися приміщенням судової зали, на відміну від критики судової влади, озвученої за межами зали судових засідань іншими способами, наприклад, у засобах масової інформації. При цьому важливо враховувати, що в залі суду принцип справедливості сприяє вільному та активному обміну аргументами між сторонами. До того ж оскаржувані зауваження не повторювалися поза судовою залюю.

І хоча зауваження щодо судді суду першої інстанції, можливо, були образливими, вони в основному відображали заперечення заявника проти рішень, прийнятих національними судами у кримінальному провадженні щодо пана Ільгара Маммадова. У зв'язку з цим Суд не може оминати увагою той факт, що в час, коли зауваження були зроблені перед апеляційним судом, він вже виніс рішення у справі *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan* (№ 15172/13, 22 травня 2014 р.), встановивши, що: - мало місце порушення статей 5 та 18 Конвенції; - обмеження свободи Ільгара Маммадова було накладено через цілі, інші, ніж ті, що передбачені Конвенцією. Згодом Суд також встановив ряд суттєвих недоліків у кримінальному провадженні проти пана Ільгара Маммадова (див. *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan (no. 2)*, № 919/15, 16 листопада 2017 року) (п.п. 80-81).

ЄСПЛ наголошує, що оцінюючи пропорційність втручання, доцільно враховувати такі фактори, як характер і суворість накладених штрафних санкцій. З огляду на вищевикладене, Суд констатує: - причини, визначені національними судами на підтримку позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю, не були релевантними і достатніми; - санкція, накладена на заявника, була непропорційною переслідуній законній меті.

Відтак, мало місце порушення статті 10 Конвенції стосовно позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю (п.п. 83-84) [9].

Продовжуючи детальний аналіз рішення ЄСПЛ у справі «Багіров проти Азербайджану» не можна не приділити увагу фундаментальним нормативним приписам статті 8 Конвенції, що передбачають: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [8].

У презентованій справі беззаперечним для сторін є те, що заборона заявнику займатися адвокатською діяльністю, встановлена строком на один рік, є втручанням у його право на повагу до приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції. Таке втручання буде порушувати статтю 8, якщо воно не відповідатиме вимогам її частини 2. Як вже було зазначено, Суд зробив висновок, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів внаслідок його відсторонення від юридичної практики не «встановлене законом» у значенні частини 2 статті 10 Конвенції. Тому ЄСПЛ раціонально акцентує – втручання у право заявника на повагу до його приватного життя внаслідок відсторонення від юридичної практики аналогічно не може вважатися таким, що відповідає законодавству в значенні частини 2 статті 8. Отже, мало місце порушення положень статті 8 Конвенції через заборону заявникові займатися адвокатською діяльністю строком на один рік (п. 93).

Беззастережним для сторін також є те, що позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю було втручанням у його право на повагу до приватного життя, гарантоване імперативами статті 8 Конвенції (п. 94). І традиційно, таке втручання порушуватиме статтю 8, якщо не відповідатиме

умовам, викладеним у частині 2 цієї статті. В окресленому ракурсі Суд приймає, що втручання переслідувало законну мету, а саме, «запобігання заворушенням» у розумінні частини 2 статті 8 Конвенції, оскільки стосується регулювання юридичної професії, яка орієнтована на забезпечення належного здійснення правосуддя. При цьому втручання буде вважатись «необхідним в демократичному суспільстві» для досягнення законної цілі, якщо воно відповідає «нагальній соціальній потребі», і, зокрема, є пропорційним переслідуваній легітимній меті, та якщо причини, котрі національні органи встановлюють для його обґрунтування, є «релевантними та достатніми» (п.п. 97-98) [9].

У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини неодноразово підкреслював специфічний статус адвокатів, їх центральне становище у здійсненні правосуддя та фундаментальну роль, яку вони можуть відігравати у захисті основоположних прав і свобод особи.

Зокрема, у судовому процесі, пов'язаному з позбавленням заявника права на заняття адвокатською діяльністю, національні суди не змогли достатньо оцінити пропорційність втручання, пам'ятаючи, що санкція про позбавлення такого права є найсуворішим дисциплінарним стягненням в юридичній професії, що має незворотні наслідки для професійного життя адвоката. Тому Суд вважає за необхідне звернути увагу на Рекомендацію R (2000) 21 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, яка чітко встановлює, що принцип пропорційності повинен дотримуватися при визначенні санкції за вчинення адвокатами дисциплінарних проступків. Спеціальний доповідач Ради з прав людини з питань незалежності суддів та адвокатів також наголосив у щорічному звіті (A/71/348) Генеральній Асамблеї ООН, що позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю «є остаточною санкцією за найсерйозніші порушення етичного кодексу та професійних норм» і «повинно бути накладено лише у випадках вчинення найтяжчих проступків,

передбачених професійним кодексом поведінки, та лише після належного процесу перед незалежним і неупередженим органом, який надає всі гарантії звинуваченому адвокату». Втім, національні суди не пояснили, чому заява адвоката в залі суду була таким серйозним проступком, що виправдовувала застосування найсуворішої дисциплінарної санкції (п. 101).

В світлі вищенаведених міркувань, Суд приходить до загального висновку про те, що: (1) причини, викладені національними судами на підтримку позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю, не були релевантними та достатніми; (2) санкція, накладена на заявника, була непропорційною законній меті, яку переслідували (п. 102).

З цього приводу Суд постановляє, що, незважаючи на обов'язки, зокрема, стосовно їхньої поведінки, які повинні виконувати всі адвокати, передбачувана в демократичному суспільстві потреба у такій санкції, як позбавлення адвоката права на заняття адвокатською діяльністю, при встановленні аналогічних (подібних) обставин, буде вимагати наявності особливо вагомих причин (див. *Seyidzade v. Azerbaijan*, № 37700/05, п. 35, 03 грудня 2009 року) (п. 103). Відтак, мало місце порушення статті 8 Конвенції щодо позбавлення заявника права на заняття адвокатською діяльністю [9].

Ще одним тематично спрямованим та ілюстративним прикладом у розрізі проведеного дослідження є рішення ЄСПЛ у справі «Стеур проти Нідерландів» від 28 жовтня 2003 року, в якому він постановив, що мало місце порушення ст. 10 Конвенції, з огляду на наступні факти.

Так, заявник стверджував, що рішення Апеляційного трибуналу з розгляду дисциплінарних справ означає, що адвокатам категорично забороняється висловлювати свої міркування з приводу фактів, про які вони не мають достовірної інформації, наприклад, не володіють точними даними про те, що на їхніх клієнтів чинився неприпустимий тиск. Європейський суд з прав людини відмітив, що попри те, що до заявника не було застосовано жодного покарання, його визнано винним у порушенні правил адвокатської

етики. Це могло справити на нього знеохочуючий вплив у тому розумінні, що пан Стеур надалі міг почуватись обмеженим у виборі позиції під час захисту своїх клієнтів при розгляді майбутніх справ.

Отже, були достатні підстави вважати, що свободу вираження поглядів заявника було «затиснуто» у формальні рамки обмежень. У Суду не виникло сумнівів стосовно того, що зазначене обмеження передбачене законом і було спрямоване на досягнення однієї з цілей, окреслених у ч. 2 ст. 10 Конвенції, а саме, на захист репутації (у тому числі, професійної) та прав інших осіб. При цьому Суд визнав, що зауваження пана Стеура могли дискредитувати пана В. Разом із тим, зважаючи на сказане, Суд вкотре наголосив, що межі допустимої критики стосовно виконання державними службовцями своїх повноважень можуть за певних обставин бути ширшими, ніж тоді, коли критика спрямована на приватних осіб. Проте такий підхід не означає, що державні службовці зовсім позбавлені захисту.

Як свідчать матеріали даної справи, критика з боку пана Стеура стосувалася тільки виконання паном В. своїх повноважень щодо розслідування конкретного кримінального провадження. Вона висловлена в приміщенні суду, не була образою особистого характеру та ґрунтувалась на тому факті, що клієнт пана Стеура не розумів повністю суті висунутих проти нього звинувачень через відсутність перекладача на допиті.

Крім того, Суд зауважив, що органи, котрі займалися дисциплінарним провадженням у справі заявника, виявилися неспроможними встановити, чи були твердження заявника правдивими й обґрунтованими. Попри те, що жодне дисциплінарне стягнення до заявника не застосовувалося, було надзвичайно важко узгодити висловлені ним у порядку виконання загального обов'язку як адвокатом твердження на захист свого клієнта (вони, зокрема, стосувалися методів отримання представником компетентного органу показань від підзахисного) з можливістю наступної негативної оцінки цих тверджень з боку дисциплінарної комісії асоціації

адвокатів. Беручи до уваги викладені обставини, Суд визнав, що обмеження, застосовані з приводу свободи вираження заявником своїх поглядів, не були зумовлені нагальною суспільною потребою [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати проведеного аналізу прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо права адвокатів на свободу вираження поглядів та повагу до приватного життя, акцентуємо, що: (1) непропорційний характер і загальний негативний вплив застосованих обмежень в описаних вище ситуаціях не підкріплюються відповідними та достатніми причинами; (2) принцип справедливості підтримує ідею вільного й активного обміну аргументами між сторонами в залі суду, плюралізму, толерантності та вжиття заходів, спрямованих на відновлення професійної діяльності. Крім того, логічно зробити окремий наголос на тому, що Правила адвокатської етики поширюються не лише на всі види адвокатської діяльності, але і на інші сфери діяльності адвоката, в тому числі на соціально-публічну, що являє собою перспективний вектор майбутніх наукових розробок.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
3. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 р., 09 червня 2017 р. (зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 2019 р., 15 лютого 2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>

4. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 727 засіданні заступників міністрів 25 жовтня 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf
5. Основні положення про роль адвокатів, прийняті на VIII Конгресі ООН по запобіганню злочинам та поведженню із правопорушниками (Гавана, Куба, 27 серпня - 7 вересня 1990 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text
6. Малиновська В. Право на свободу вираження поглядів VS право на повагу до приватного життя. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravo-na-svobodu-virazhennya-poglyadiv-vs-pravo-na-povagu-do-privatnogo-zhittya.html>
7. Яновська О. Свобода вираження поглядів як ознака незалежності адвокатури. URL: <https://iadvocate.com.ua/svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-yak-oznaka-nezalezhnosti-advokatury/>
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Багіров проти Азербайджану» (Bagirov v. Azerbaijan) (Заяви № 81024/12 та 28198/15) від 25 червня 2020 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-bagirov-proti-azerbajdzhanu-2/>
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Стеур проти Нідерландів» від 28 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_111#top

References

1. Konstytucija Ukrainy vid 28 chervnja 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Pro advokaturu ta advokatsjku dijalnistj: Zakon Ukrainy vid 5 lypnja 2012 roku # 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
3. Pravyla advokatsjkoji etyky: zatv. Zvitno-vyborym z'jizdom advokativ Ukrainy 2017 r., 09 chervnja 2017 r. (zi zminamy, zatverdzenymy Z'jizdom advokativ Ukrainy 2019 r., 15 ljutogho 2019 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>
4. Rekomendacija # R (2000) 21 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam pro svobodu profesijnoji dijalnosti advokativ, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Jevropy na 727 zasidanni zastupnykiv ministriv 25 zhovtnja 2000 r. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf
5. Osnovni polozhennja pro rolj advokativ, pryjnjati na VIII Konghresi OON po zapobighannju zlochynam ta povodzhennju iz pravoporusnykamy (Ghavana, Kuba, 27 serpnja - 7 veresnja 1990 roku). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text
6. Malynovsjka V. Pravo na svobodu vyrazhennja poghljadiv VS pravo na povaghu do pryvatnogho zhyttja. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/pravo-na-svobodu-virazhennya-poglyadiv-vs-pravo-na-povagu-do-privatnogo-zhittya.html>
7. Janovsjka O. Svoboda vyrazhennja poghljadiv jak oznaka nezalezhnosti advokatury. URL: <https://iadvocate.com.ua/svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-yak-oznaka-nezalezhnosti-advokatury/>
8. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 roku. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
9. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u spravi «Baghirov proty Azerbajdzhanu» (Bagirov v. Azerbaijan) (Zajavy # 81024/12 ta 28198/15)

vid 25 chervnja 2020 roku. URL:

<https://www.echr.com.ua/translation/sprava-bagirov-proti-azerbajdzhanu-2/>

10. Rishennja Jevropejskogo sudu z prav ljudyny u spravi «Steur proty Niderlandiv» vid 28 zhovtnja 2003 roku. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_111#top